

ქართული წინადადების სტრუქტურული სქემა

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ადამიანები ენის საშუალებით ამყარებენ კომუნიკაციას. წინადადების, როგორც ორგანიზებული სტრუქტურის, საშუალებით ხდება აზრის ჩამოყალიბება, გამოსატყა და სხვებისთვის გადაცემა. გარდა აზრისა, წინადადებაში გამოიხატება ემოცია, გრძნობა, მოწოდება, შეკითხვა... ამდენად, წინადადება მრავალასპექტიანი ენობრივი ერთეულია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთმანეთისაგან განარჩევენ წინადადების სამ მხარეს: როგორც მსჯელობას (მსჯელობის სიტყვიერ გამოსატყალებას), როგორც სტრუქტურას (სიტყვათა გრამატიკულად კანონზომიერ მიმართებას) და როგორც გამონათქვამს (დავითიანი, 1973: 91). ჩვენი სტატია **წინადადების სტრუქტურულ მხარეს** ეხება.

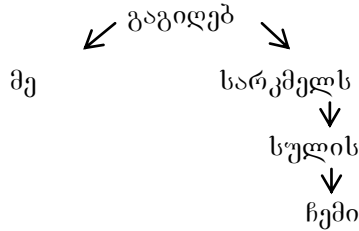
აკაკი დავითიანი წერს, რომ ყოველ წინადადებას, რა სახის გამონათქვამიც არ უნდა იყოს იგი, საფუძვლად გარკვეული სტრუქტურულ-კონფიგურაციული მოდელი უდევს. მართივე წინადადებაში ის გამოყოფს სხვადასხვა დონის სტრუქტურულ ერთეულებს - **კონსტრუქციას**, **შესიტყვებასა** და **სიტყვათშეხამებას**. სიტყვა, მისი აზრით, პერიფერიული სინტაქსური ერთეულია, რომელიც სინტაქსის განკარგულებაში მხოლოდ მაშინ გადადის, თუ წინადადების წევრად იქცევა, სხვა სიტყვასთან ურთიერთობაში (სიტყვათშეხამებაში) ორგანიზდება და გარკვეულ მიმართებას ქმნის (დავითიანი, 1973: 116). დავითიანის აზრით, სიტყვათშეხამება წინადადების ძირითადი სტრუქტურული ერთეულია, შესიტყვება - შუალედური სტრუქტურული ერთეული, ხოლო კონსტრუქცია - მაღალი რიგის სტრუქტურული ერთეული, რომელიც შექმნილია ზმნა-შემასმენლითა და მის მიერ რეალიზებულ პირთა კოორდინაციით (დავითიანი, 1973: 126).

შესიტყვებათა სტრუქტურა-მექანიზმის გარკვევა მიაჩნდა სინტაქსის მიზნად არნოდდ ჩიქობავას რომელიც ფიქრობდა, რომ „ორთქლმავლის აგებულება მაშინ ვიცით, თუ მისი შედგენილობის გარდა მისი სტრუქტურა-მექანიზმი ნათლად გვაქვს წარმოდგენილი“ (ჩიქობავა, 1968: 114).

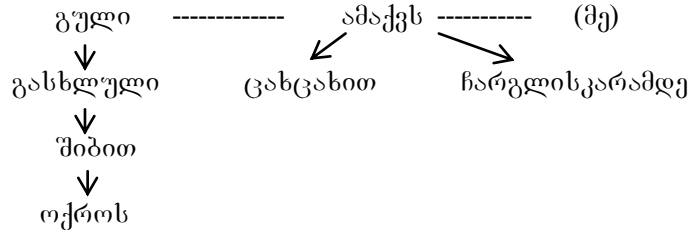
თანამედროვე სინტაქსურ მიმდინარეობებს შორის საყურადღებოა „სტრუქტურული სინტაქსის“ სახელით ცნობილი

ტენიერის თეორია, რომელიც ემყარება ზმნის მიერ წინადადების სხვა წევრების მართვის მოდელს, რომელშიც სიტყვებს შორის იერარქიული დამოკიდებულება აისახება. წინადადება ორგანიზებული მთლიანობაა, რომლის ელემენტებიც არ არიან იზოლირებული (გამყრელიძე, 2003: 251). სინტაქსური კავშირები იერარქიულია - გულისხმობს, რომ მმართველ ელემენტს (ზედა) უკავშირდება მართული (ქვედა), დაქვემდებარებული ელემენტი, რომელიც, თავის მხრივ, შეიძლება მმართველი იყოს სხვა სიტყვის მიმართ. აღსანიშნავია ის, რომ ერთგვარი წევრები, როგორც ერთმანეთის მიმართ თანასწორნი, სინტაგმებს ვერ ქმნიან, რადგან მათ შორის არ არის დაქვემდებარებითი დამოკიდებულება (ფეიქრიშვილი, 1996: 180).

წინადადებაში - „მე ჩემი სულის გაგიღებ სარკმელს“ - სინტაქსურ წევრებში „სულის სარკმელს“ პირველი მართული ელემენტი, მაგრამ მმართველია სინტაგმაში „ჩემი სულის“. სტრუქტურულ სქემაში ასახული ეს წინადადება მოგვცემს ასეთ სახეს:

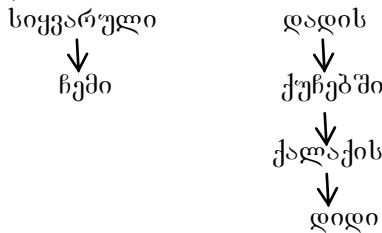
ვერტიკალურ სქემას - „ჩემი სულის სარკმელს“ ტენიერი **სტემას** უწოდებს. როცა სიტყვა ერთზე მეტ ელემენტს მართავს, მაშინ წარმოიქმნება **კვანძები**. წინადადებაში - „ოქროს შიბით“ გასხლული გული ცახცახით ამაქვს ჩარგლისკარამდე“ (ელა გოჩიაშვილი) - თვალსაჩინოდ ჩანს ეს კვანძები:

სამეტყველო გამონათქვამები წრფივია, სტრუქტურაში კი ვერტიკალურ რიგში გადაინაცვლებს ელემენტთა ნაწილი. მეტყველების დროს ხდება სტემის ვერტიკალური სტრუქტურული მიმდევრობის გარდაქმნა წრფივ მიმდევრობად (გამყრელიძე, 2003: 252). როცა სტრუქტურული მიმდევრობის წრფივში გადაყვანისას მართული ელემენტი უსწრებს მმართველს, გვაქვს ცენტრისკენული (აღმავალი) რიგი, თუ პირიქითაა – ცენტრიდანული (დამავალი). ცენტრისკენული რიგი დამახასიათებელია ქართულისათვის, მაგრამ თუ პოეზიასთან გვაქვს საქმე, ეს რიგი ზოგჯერ ირღვევა: „დაიტანჯა მაჯა მარჯნის მძიმე ჯაჭვის ტარებით“ (პ. იაშვილი), „ვით ფოთოლი შენი, მზეზე მოციმციმე, ქარებს აჰყოლია“ (ა. კალანდაძე), „გზა მიდიოდა ფრთხილად და აღმა“ (ე. გოჩიაშვილი), „ბაგე მოწი-თალო მოწი, ქალო“ (რ. ამაღლობელი)...

ზემოთ ნათქვამის საილუსტრაციოდ, თუ სტრუქტურული სქემით გამოვსახავთ მარტივ წინადადებას (მაგ., ჩემი სიყვარული დიდი ქალაქის ქუჩებში დადის (რენე შარი), დავინახავთ:

1. წინადადების სტრუქტურული სქემა საშუალებას გვაძლევს წარმოვაჩინოთ სტრუქტურული ერთეულები – კონსტრუქცია (პორიზონტალურ ხაზზე) და კონსტრუქციის მონაწილე კოორდინატები; შესიტყვებანი (ვერტიკალურად) და სუბორდინატები; ასევე სინტაგმები (ტირეთა რაოდენობა – სინტაქსური წყვილი).

კონსტრუქციაა „სიყვარული დადის“, კოორდინატები: სიყვარული და დადის.

შესიტყვებები: „ჩემი სიყვარული“ და „დიდი ქალაქის ქუჩებში დადის“. სუბორდინატები: ჩემი, დიდი, ქალაქის, ქუჩებში.

სინტაგმები: ჩემი სიყვარული, დიდი ქალაქის, ქალაქის ქუჩებში, ქუჩებში დადის, სიყვარული დადის (5 ტირე = 5 სინტაგმა).

2. აქ ჩანს მიმართება დომინანტსა (გაბატონებული წევრი) და დეპენდენტს (დაქვემდებარებული) შორის: დაქვემდებარებულს მიემართება ისარი.

სიყვარული > ჩემი, დადის > ქუჩებში, ქუჩებში > ქალაქის, ქალაქის > დიდი.

3. გათვალისწინებულია სიტყვათგანლაგების თავისებურებანი: შესიტყვებათა „აკრეფა“ წინადადების წევრთა განლაგების თანმიმდევრობას ასახავს: ჩემი სიყვარული(I შესიტყვება) დიდი ქალაქის ქუჩებში დადის (II შესიტყვება).

4. სტრუქტურული სქემა განსაზღვრულ ადგილს უჩენს ყველა წევრს და აკონტროლებს სინტაქსური წყვილის წევრთა სწორად დაჯგუფებას.

მაგალითად, ჩემი სიყვარული და არა: ჩემი ქალაქის

ქუჩებში დადის და არა: ქუჩებში სიყვარული.

5. ადვილი ასახსნელი ხდება წინადადების დონეზე მიმდინარე ოპერაციები. სინტაქსური ასიმილაციის საფუძველზე სიტყვათა კლასის შენაცვლების მხრივ ყველაზე მეტად აღსანიშნავია სუბსტანტივაცია (ანუ გაარსებითება), რაც გამოწვეულია სუბორდინაციული რიგის ელემენტთა გადასვლით კოორდინაციულ რიგში.

სხვა მაგალითისათვის:

არ დაიშალა ლამაზმა შავი თვალების ბრიალი.

(ქალმა <) ლამაზმა ---- არ დაიშალა ----- ბრიალი

↓
თვალების

↓
შავი

ჩვენი მაგალითის შემთხვევაში (ჩემი სიყვარული დიდი ქალაქის ქუჩებში დადის), ასეთი ოპერაცია განხორციელდება შესიტყვების მონაწილე ელემენტებს შორის, თუ „ქუჩებში“ ამოვარდება და მის ადგილს დაიკავენ მასზე დაქვემდებარებული წევრი „ქალაქის“, შესაბამისად, გადანაცვლებული ელემენტი შეიძენს იმ მორფოლოგიურ თავისებურებას, რაც წინამორბედს ჰქონდა (ქუჩებში - ქალაქში).

6. შესიტყვების ჩამოცილებით მხოლოდ კონსტრუქცია დაგვრჩება და შესაბამისად, გაუვრცობელი წინადადება, რო-

მელშიც აზრი გამოხატულია, მხოლოდ აზრის სისრულისათვის მონაწილე ელემენტები აღარ გვაქვს:

სიყვარული ----- დადის.

ამრიგად, სტრუქტურული სქემა არის წინადადებაში წევრთა განლაგების, წყვილთა ამოცნობისა და სიტყვათშეხამების წევრებში დაქვემდებარების სახეთა საკონტროლო საშუალება: ტირეთა რაოდენობა აღნიშნავს სინტაქსურ წყვილთა ოდენობას, ჰორიზონტალურ რიგში განთავსდება მთავარი წევრები, ვერტიკალურში – მეორეხარისხოვანი; ისრის წვერის მიმართულება დამოკიდებული წვერისკენაა, ორმხრივი მიმართულება კი კოორდინაციის აღმნიშვნელია; შესიტყვებაში მონაწილე ელემენტები ცალმხრივ დაქვემდებარებაში არიან ერთმანეთთან, კონსტრუქციას კი საურთიერთო (ორმხრივი) დაქვემდებარების ელემენტები ქმნიან. კონსტრუქციისა და შესიტყვების ერთიანობა არის წინადადება. ზოგჯერ მხოლოდ კონსტრუქციაც – შესიტყვების გარეშე – წინადადებაა (გაუფრცობელი წინადადება).

დამოწმებული ლიტერატურა:

გამყრელიძე, 2003: გამყრელიძე თ., კიკნაძე ზ., შადური ი., შენგელაია ნ., თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ. 2003.

დავითიანი, 1973: დავითიანი ა., ქართული ენის სინტაქსი, I, გამომცემლობა „განათლება“, თბ., 1973.

ფეიქრიშვილი, 1996: ფეიქრიშვილი ჟ., ქართული ენის სინტაქსი, სალექციო კურსი, ქუთ., 1996.

ჩიქობავა, 1968: ჩიქობავა არ., მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველ ქართულში, გამომც.: „მეცნიერება“, თბ., 1968.

STRUCTURAL SCHEME OF A GEORGIAN SENTENCE

Summary

The article deals with the structure of a Georgian sentence. Structural scheme is a means of controlling the word order in the sentence, recognition pairs of words and word matching. Dashes show the number of syntax pairs. Main parts will be set horizontally and secondary parts - vertically. The top of the arrow is directed to the secondary parts of the sentence. Dual direction denotes coordination.

The elements of collocation are partly subordinated with each other but constructions are created with dual subordinated elements. And the unity of the construction and collocation is a sentence.